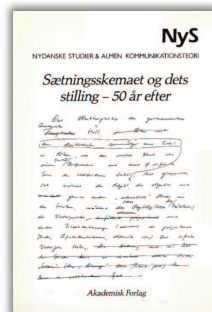

NyS

Titel:	Paul Diderichsens sætningskema og den nordiske syntaksforskning. Nogle centrale problemstillinger
Forfatter:	Erik Vive Larsen
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori</i> 16+17. <i>Sætningskemaet og dets stilling – 50 år efter</i> , 1986, s. 131-148
Udgivet af:	Akademisk Forlag
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Paul Diderichsens sætningsskema og den nordiske syntaksforskning. Nogle centrale problemstillinger.

Erik Vive Larsen

1.

På sætningsskemaets 50-års dag kan man, ved et hastigt overblik over den nordiske syntaksforskning konstatere, at skemaet har placeret sig centralt som et uundværligt grundlag for videregående studier. Det er de færreste større håndbøger i moderne nordisk syntaks, der ikke lader feltskemaet indtage en væsentlig plads i fremstillingen, naturligvis suppleret med nyere teoretisk stof i større eller mindre grad – normalt en eller anden variant af generativ grammatik¹⁾. Dette tilsyneladende sælsomme forhold, at feltmodellen på den ene side er uundværlig, men på den anden side ikke er »nok«, er udgangspunkt for de overvejelser, der her skal fremsættes. Hvorfor er skemaet så genialt i al sin enkelthed, og hvorfor og hvordan har skiftende forskere ihærdigt forsøgt at reparere på det? At skemaet ikke som et columbusæg har løst alle problemer i nordisk syntaks er naturligvis noget, man hverken skal forvente eller beklage. Det er med sætningsskemaet som med enhver anden teoridannelse i humanistisk videnskab, teorien viser sin styrke ikke så meget ved, at den løser en masse problemer; men snarere ved at den sætter problemer til debat, og dermed åbner for nye indsigter i emnets væsen.

Hensigten med denne afhandling er at give en oversigt over nogle aspekter af debatten omkring feltanalysen. Emnet er imidlertid så omfattende, at det har været nødvendigt at foretage visse begrænsninger, interessen vil således centrere sig om sætningsskemaet i sig selv og kun i mindre grad om de andre helhedsskemaer, Diderichsen opstiller (genstandshelheder, beskriverhelheder osv.). Endvidere vil kun debatten om de nordiske sprogs syntaks blive inddraget²⁾, dette uanset at der findes interessante positionssyntaktiske studier over adskillige andre sprog.

2.

Et overblik over de mange arbejder, der behandler eller anvender sætningsskemaet, giver i første omgang et forvirrende og uoverskueligt billede. Ændringsforsla-

gene rækker lige fra mindre nomenklaturændringer til radikale omkalfatringer af hele systemet. Ved nærmere eftersyn viser det sig imidlertid, at interessen samler sig om tre centrale problemkomplekser:

a) *Funktionelle aspekter.* Implicit i sætningsskemaet ligger en forestilling om, at dets pladser og felter på en eller anden måde afspejler noget funktionelt (pragmatisk eller tekstlingvistisk om man vil), sætningen er den mindste *taleenhed*, en sprogbrugs- ikke en sprogsystemstørrelse; forholdet mellem sætningen og »virkeligheden« (hvad enten dette forstås som den omgivende tekst eller den omgivende verden) bliver derfor væsentlig. »Sætningen bringer et Forestillingsindhold til Realisation med henblik paa dettes Forhold til Virkeligheden.« (Diderichsen 1936, p. 22)³⁾. Hvordan denne relation mellem sprog og virkelighed nærmere kan beskrives, er imidlertid et omstridt spørgsmål. Med de senere års indvundne erfaringer indenfor pragmatik og tekstlingvistik må det være muligt at vurdere denne diskussion i et nyt lys.

b) *Formelle aspekter.* Enhver der arbejder med sætningsskemaet i praksis, vil hurtigt erfare, at mange eksempler på normal sprogbrug ikke eller kun med vanskelighed lader sig indpasse i modellen. Den generative grammatiks strenge krav til en sprogmodel, at den skal karakterisere alle sprogets grammatiske sætninger og frasortere de ugrammatiske, opfylder Diderichsens model således ikke. Hertil er først at sige, at det vel knap nok har været Diderichsens hensigt at opfylde dette krav, jfr. EDG p. 138: »de allerfleste (syntagmer) er bygget op efter ganske faa faste Skemaer, og det maa da være Syntaksens Maal at opstille de vigtigste Typer af saadanne Helhedstyper.« Dette forhindrer selvfølgelig ikke, at det er relevant at fundere over, hvad man skal gøre, når tingene ikke passer. Mange af de arbejder, der skal behandles i det følgende, er at opfatte som reparationer på skemaet med den hensigt at få undtagelserne gjort til regler.

c) *Semantiske aspekter.* Der er visse semantiske implikationer i feltanalysen. Diderichsen hævder selv, at den syntaktiske analyse skal gøre rede for såvel ledenes topiske som logiske forhold. Der er dog, som det senere skal vises, problemer med Diderichsens egen vurdering af forholdene, bl.a. fordi det er vanskeligt at se, hvad han i grunden mener med »logisk«. Derimod har senere forskere forsøgt at skabe sammenhæng mellem feltskemaet og sætningens semantiske struktur.

De tre ovennævnte problemkomplekser er naturligvis sammenhængende f.eks. således, at forslag til formelle ændringer hænger sammen med forsøg på at løse funktionelle eller semantiske problemer.

3.

Det vil være væsentligt først at undersøge Diderichsens fremstilling af modellen, dels for at skitsere grundtrækkene i hans egen opfattelse af skemaets funktion og teoretiske status, dels for at se om der kan registreres en udvikling i synspunkterne. De vigtigste kilder til en sådan undersøgelse af Diderichsens selvforståelse er Diderichsen (1936, 1941, 1946 (2. udg. 1957), 1964, 1965, 1966 (ms 1943)). I »Prolegomena til en metodisk dansk Syntax« (Diderichsen 1936) hævdes, at en af forudsætningerne for ideerne om sætningens bygning er John Ries' værker om syntaks. Det er i denne forbindelse relevant at citere Ries' sætningsdefinition in extenso:

Ein Satz ist eine grammatisch geformte kleinste Redeeinheit, die ihren Inhalt im Hinblick auf sein Verhältnis zur Wirklichkeit zum Ausdruck bringt. (John Ries: Was ist ein Satz (1931))

Man bemærker tre væsentlige træk i denne definition:

- a) Sætningen er »eine Redeeinheit«, hører altså til la parole i Saussure'sk terminologi.
- b) Sætningen er grammatisk formet.
- c) Sætningen etablerer en relation mellem et indhold og en virkelighed.

Alle disse aspekter indarbejder Diderichsen nu i den første version af skemaet (Diderichsen 1936, 1941, 1966 (ms 1943)). Han fremfører forskellige argumenter for at betragte sætningen som et ususfænomen og når til følgende konklusion:

Ordstillingstyper er af akcidentiel Natur, de er følger af en Konvention, hvis inderste Motiver maa søges i visse almene psykiske Dispositioner til analog topisk Udformning af analoge logiske Strukturer.

Sætninger hører da til den Klasse af menneskelige Frembringelser, som i den nyere Psykologi benævnes »Aktualværker« (Charlotte Bühler). Under ens Betingelser skabes og genskabes de normalt paa ensartet Maade, men naar Betingelserne, Forbillederne, Situationen skifter (som fx. i Talesprog, Litteratursprog, Poesi), kan de formes efter forskellige Principper. (Diderichsen 1941, p. 13)

Dette aspekt er centralt og gør dele af den senere Diderichsen-kritik om ikke irrelevant så lidt malplaceret, når den laster Diderichsen for manglende fuldstændighed. Når sætninger netop er dannelser af akcidentiel natur, aktualværker, der skabes efter analoge mønstre i konkrete brugssituationer, kan man ikke forvente

den samme stringens som i sprogsystemets regler; man kan ikke beskrive performance som var det competence for at tale i generativ terminologi. Det må en passant bemærkes, at denne sprogbrugsbetragtning af syntaksen var den gængse i 30'ernes danske lingvistik. Viggo Brøndal hævder således lignende synspunkter i »Morfologi og Syntax« (1932):

Rythmen som den fremtræder i Fonetik og Syntax, altsaa i Stavelsens og Sætningens Artikulation – altid ledsaget af en stærkere eller svagere Grad af Bevidsthed – viser sig omvendt i vidt Omfang at bero paa spontan og øjeblikkelig Virksomhed hos de Talende og Hørende, hos de Skrivende og Læsende. Det er *Individet* hvis Tanke og Vilje, hvis Følelse og Fantasi her er afgørende.

(Brøndal 1932, p. 107)

Forskellen på Diderichsens og Brøndals forestillinger om sætninger som spontane, individuelle aktualværker og Chomsky's teorier om en medfødt, biologisk betinget »kerne-grammatik« må nødvendigvis føre til forskellige forestillinger om syntaksens mål og midler.⁴⁾

Det andet aspekt i Ries' definition, at sætningen er grammatisk formet, skal vi ikke komme nærmere ind på her; ikke fordi det er uinteressant, men fordi det i den følgende diskussion tages som en selvfølge.

Det tredje punkt, at sætningen etablerer en relation mellem et sprogligt indhold og en virkelighed, spiller derimod en central rolle i Diderichsens tankegang. I »Prolegomena« defineres sætningen således: »den mindste Enhed, der har den realiserede Tales Funktion: at bekræfte, benægte eller omspørge Virkeligheden af et udtrykt Forestillingsindhold eller at søge at gøre et vist Forestillingsindhold til Virkelighed.« (Diderichsen 1936, p. 22). Begrebet »virkeligheden« volder her nogle fortolkningsmæssige problemer, dette behandler Diderichsen i »Realitet som grammatisk Kategori« (Diderichsen 1939, p. 41⁵⁾); »Virkeligheden« skal ikke forstås som den »objektive, empiriske Virkelighed«, men som »den Virkelighed, der bestaar i Menneskers Samværen.« I overensstemmelse med denne højst pragmatiske sætningsforståelse karakteriseres de enkelte sætningsled i »Prolegomena« efter deres funktion som enten »aktualiseringsled« eller »forestillingsled«. De tydeligst artikulerede led er verb.fin. som aktualiseringsled og verb.infin. som forestillingsled, sætningens øvrige led placeres så relativt i forhold til disse led. Vi får således følgende »embryonale« sætningsskema i »Prolegomena«:

X_1 – centralled (verb.fin.) – X_2 – verb.infin. – X_3

X_2 er nominale og adverbiale aktualiseringsled, X_3 er nominale og adverbiale forestillingsled (bestemmelser til verb.infin.). Verb.fin. og X_2 -leddene danner et

aktualiseringsfelt, verb.infin. og X_3 -leddene danner et *indholdsfelt*. Indlederledet X_1 (i »Prolegomena« endnu ikke døbt fundament) behandles lidt forsigtigt. Det antydes dog, at hovedfunktionen må være aktualiseringen, idet det fremhæves, at feltet fortrinsvis udfyldes af situative størrelser eller af subjektet (det nominale aktualiseringsled).

Denne dynamisk, pragmatiske tolkning af ledstillingen i dansk fastholdes i »Sætningsbygningen i Skaanske Lov« (Diderichsen, 1941), men forlades så delvis (i EDG og senere) til fordel for *neksusmodellen*. Aktualiseringsfeltet døbes om til neksusfelt, og leddene karakteriseres ved deres indbyrdes relationer; mellem subjekt og verb.fin. hersker et gensidigt afhængighedsforhold (solidaritet), tilsvarende hersker et ensidigt afhængighedsforhold (selektion) mellem verb.infin. og dets bestemmelser.

Diderichsen antyder selv i »Synspunkter for dansk sproglære i det 20. århundrede« (Diderichsen 1965), at det er hans interesse for studiet af grammatiske relationstyper, der har forårsaget denne ændring, idet formålet har været at få en sammenhængende opfattelse af de syntaktiske helhedstyper. Jespersen, Brøndal og Ries nævnes som forbilleder, men mærkeligt nok ikke Hjelmslev (Diderichsen 1965, p. 201).

Når ændringen i Diderichsens opfattelse behandles så udførligt her, er det naturligvis, fordi det – set med nutidens øjne – ikke éntydigt er en forandring til det bedre. Det væsentligste problem er, (som Diderichsen også selv senere gør opmærksom på (Diderichsen 1964, p. 369⁶⁾), at det teoretisk uklare begreb neksus gøres til grundlag for sætningsdefinitionen, mens det interessante (men naturligvis også uklare) aktualiseringsbegreb træder i baggrunden. Der sker altså en drejning fra en dynamisk, funktionel (og kreativ?) sætningsopfattelse til en statisk-strukturel. Dette betyder, at sætningsmodellen mister en del af sin forklaringskraft. Lad os se på et eksempel med gamle aner i dansk grammatik. Allerede Wiwel undrede sig over den fundamentale forskel på en sætning og en genstandshelhed⁷⁾ (Wiwel 1901, p. 23); med udgangspunkt i eksemplerne:

- a) arvingernes overtagelse af gården
- b) arvingerne overtog gården

beskrev han denne forskel: »som den afgørende egenskab ved det første (a) føles en vis stivhed og stilleståen, ved det sidste (b) et ejendommeligt liv.« Denne forskel forklares netop, når sætningen opfattes som en strukturel og funktionel enhed på én og samme tid (en grammatisk formet taleenhed). Genstandshelheden er grammatisk formet, men er *ikke* en taleenhed.

Thi hvad er det, der betinger forskellen på »liv« og »stivhed«? Wiwel søger forskellen i »de positive grammatiske kendsgerninger«, han lokaliserer den til over-

tager kontra *overtagelse*, idet det finitte verbum er sætningsordet eller mere poetisk (med Lefolii) »livordet«, som giver et eget virkelighedspræg, der vækker en følelse af ligesom fast grund under fødderne og meddeler hele billedet et perspektiv, som vi ikke føler ved *overtagelse*.« (Wiwel 1901, p. 24). Diderichsen gør korrekt opmærksom på, at Wiwels forklaring er utilfredsstillende (Diderichsen 1936, p. 23). Forklaringen ligger netop i aktualiseringsbegrebet, heri ligger nemlig et funktionelt, dynamisk potentiale. Et forestillingsindhold *bringes til* realisation. Det væsentlige er nu, at denne »bringen til realisation« for det første er udtryk for en kommunikativ proces med relation til »menneskelig Samværen«, og – i forbindelse hermed – for det andet udtryk for en paradigmatiske relation, et valg mellem alternative måder at bringe til realisation på. Dette giver sig udtryk i de mange permutationsmuligheder, sprogbrugeren har ved sætningsdannelsen, hvorimod f.eks. de statiske genstandshelheder stort set ikke tillader afvigelser fra et grundskema. Denne sætningens »communicative dynamism« er det, der giver den Wiwelske livsfølelse og nok ikke så meget de enkelte ordklasser.

Ved omdefineringen fra aktualitetsfelt til neksusfelt forsvinder det funktionelle aspekt delvis ud af sætningsmodellen, den bliver – med Erik Hansens ord (Hansen 1966, p. 15) »at sammenligne med landkortets længde og breddegrader, som ved hjælp af et par tal tillader at bestemme beliggenheden af et hvilket som helst punkt.« Samtidig hermed findes en tendens til at koncentrere den sproglige opfindsomhed og frihed til indlederleddet eller fundamentfeltet, »det Element, der fortrinsvis betegner Sætningens Forhold til det Foregaaende, er al Prosas Nerve, og den Frihed, hvormed det behandles, gør det til det vigtigste Punkt i en Description af et Værks Sætningsstruktur.« (Diderichsen 1936, p. 24). De sidste ti års forskning indenfor tekstlingvistik og pragmatik har vist, at spørgsmålet om »prosaens nerve« er ganske anderledes intrikat, at nervetrådene i hvert fald forgrener sig langt udenfor fundamentfeltet.

Nu vil nogen måske hævde, at alt dette i høj grad er en strid om profetens skæg, en ligegyldig nomenklaturdebat; sætningsskemaet forbliver dog det samme, hvadenten man kalder felterne for A eller B. Dette er naturligvis rigtigt i nogle tilfælde. Når Olav Næs således (Næs, 1972) foreslår betegnelsen *basis* i stedet for fundament, er det en ganske unødvendig komplikation, der kun kan skabe forvirring. Den ovenfor omtalte distinktion mellem aktualfelt og neksusfelt er derimod et element i en central debat om sætningsskemaets teoretiske stade.

4.1.

Som før omtalt er der tydelige pragmatiske synspunkter indbygget i Diderichsens sætningsmodel. Debatten har mest drejet sig om fundamentfeltets funktion i sammenhæng f.eks. med tema/rema distinktionen, emfase, præsenteringskonstruk-

tioner m.v. Fundamentet defineres (lidt svagt) i EDG som »den Størrelse, hvori Sætningen tager sit Udgangspunkt, eller hvorpaa den opbygges« (EDG p. 185). EDG p. 190 behandles fundamentvalg mere detailleret, der nævnes tre hovedtyper:

- a) *Hensyn til leddets funktion* i sætningen. Her nævnes, at subjektet har en særlig affinitet til F-pladsen, men ligeværdigt hermed sættes et situationsbetegnende adverbialfundament.
- b) *Hensyn til det foregående*. Her er der en lidt uklar sammenblanding med a), idet Diderichsen skriver »naar et andet Led end Subjektet eller Situationsadverbial staar forrest, vil det som Regel vise sig, at det paagældende Led henviser til eller genoptager noget i det foregaaende« (EDG p. 192).

Også subjektfundamenter vil normalt henvise til noget foregående i konteksten:

Eks: der var engang en konge

↓
denne konge havde tre sønner

↓
den ældste søn ...

en finesse ved dansk er jo netop, at et subjekt, der *ikke* har denne henvisningsfunktion skal introduceres i en præsenteringskonstruktion,

- c) *Udhævelse (emfase)*. »Andre Led stilles som Regel kun i Fundamentfeltet, naar de skal emfatisk modstilles eller fremhæves.« (EDG p. 192).
- d) Endelig som fundamentparadigmets fjerde led har vi *tomt fundament*. I moderne dansk stort set kun i helhedsspørgsmål og imperativer.

Denne redegørelse for fundamentets funktion har givet anledning til en række spørgsmål:

- a) Udfra traditionel grammatiks forestillinger om »ligefrem« (subjekt-verbum) kontra »omvendt« (verbum-subjekt) ordstilling virker det ikke umiddelbart klart, hvorfor Diderichsen vælger den omvendte ordstilling som »base« og dermed sidestiller emfasefundament med subjektfundament. Intuitivt er der en afgørende forskel på:

ud af huset løb han i rasende fart og
han løb ud af huset i rasende fart

- b) Præsenteringskonstruktioner lader sig dårligt indpasse i skemaet; fundamentfunktionen i »der« i:

der kom en soldat marscherende
der blev gjort ende på legen

kræver en meget abstrakt anvendelse af situationsbegrebet for at blive meningsfuld. Heraf følger samtidig problemer med at få det logiske subjekt kategoriseret.

c) Teorien om bisætningens manglende fundamentfelt er ikke problemfri.

4.2.

Problem a) diskuteres bl.a. af Gösta Holm («Epokar och Prosastilar», 1967) og Niels Åge Nielsen («Om anvendelsen af to forskellige modeller på dansk sætningsbygning». I »At færdes i sproget« (1975)). Begge foreslår at reservere F-pladsen til størrelser, der ikke er subjekter. Gösta Holm skriver stilhistorie, og hans problem er, at Diderichsens fundamentfelt ikke kan fange forskellen mellem en *markeret* ordstilling som i »ud sprang han« og en *umarkeret*, »han sprang ud«. Niels Åge Nielsen sammenligner i sin artikel generativ grammatik og feltanalyse, han skriver: »Studiet af den transformationsgrammatiske model har ført mig til den opfattelse, at Diderichsens feltanalytiske model må ændres. Fundamentfeltet (eller forfeltet) bør som opgave have at fungere som det felt, hvor de led, der skal have emfase, fremhævelse, placeres. (-) Men subjektet bør ikke placeres i forfeltet, og når det står alene i begyndelsen af en hovedsætning, må det kræves, at der oprettes en særlig plads til det.« (Nielsen 1975, p. 148). N.Å. Nielsen foreslår altså følgende hovedsætningsskema:

$$F // s_1 \vee s_2 \text{ a } // V S A //$$

Hvad det er nøjagtigt i TG-modellen, der har fået N.Å. Nielsen til at ændre opfattelse, fremgår ikke klart, men tilsyneladende opfattes to forhold som problematiske: 1) sætningsskemaet kan ikke, som også nævnt af Gösta Holm, klare emfase-problemet 2) skemaet er ikke i overensstemmelse med TG-grammatikkens (og traditionens) næsten sakrosankte basisregel:

$$S \rightarrow NP + VP$$

Også Olav Næs (Næs 1972, p. 246) har problemer med feltskemaet kontra begrebet ligefrem ordstilling, men han forklarer det eksplicit som en transformation. Subjektets normale plads er i fundamentfeltet (basis), pladsen i neksusfeltet er en sekundær placering.

Hvordan skal man nu vurdere disse kritiske indvendinger mod Diderichsen? At ændre skemaet for at bringe det i overensstemmelse med NP+VP analysen forekommer irrelevant. NP+VP reglen er en dybdestrukturel regel, hvis formål i klassisk TG-grammatik er dobbelt, dels skal den vise den traditionsbestemte logiske subjekt-prædikatalyse, og dels skal den anvendes ved subjektdefinitionen, idet subjektet som bekendt defineres konfigurativt (den NP, der domineres direkte af S).

Diderichsens skema viser overfladestrukturen, det beskriver sætninger, som de fremtræder. Endvidere må det bemærkes uden her at uddybe sagen, at der fra mange sider er rejst tvivl om NP + VP analysen. I Jan Terje Faarlund (1980) argumenteres således for en basal VSO-ordstilling i norsk, argumenter der også lyder rimelige for dansk. (Faarlund 1980, p. 17 ff)⁸⁾

Derimod synes det at være et større problem, at Diderichsen ikke umiddelbart kan skelne mellem markeret og umarkeret sætningsindleder, altså emfaseproblemet. Dette problem kan imidlertid langt fra løses ved at indføre en særskilt subjektplads i skemaet og, som N.Å. Nielsen foreslår, lade F-feltet være et emfasefelt. Emfasebegrebet er jo ganske uafhængigt af subjektbegrebet. Et ikke-subjekt fundament er ikke nødvendigvis emfatisk, og et subjekt kan udmærket være emfatisk. En sætning med et tryksvagt kohærensskabende adverbial i spidsen kan således ikke placeres i N.Å. Niensens skema:

Eks: Vi stod tidligt op, og så lavede vi mad,
og så kørte vi i skoven.

En sætning med et subjekt fremhævet emfatisk med stærktryk kan analyseres på to uforenelige måder:

F	//	s ₁	v	s ₂	a	//	v	s	A
»Peter		÷	løb	÷ ÷			÷ ÷	ud af huset	
÷		»Peter	løb	÷ ÷			÷ ÷	ud af huset.	

Miséren kommer af, at syntaktiske (subjektproblemet), tekstlingvistiske (kohærensproblemet) og pragmatiske (emfaseproblemet) synspunkter blandes sammen. En løsning er at fremhæve, at F-feltets funktion udelukkende er tekstlingvistisk/pragmatisk (hvad der for så vidt også er i Diderichsens ånd, »al Prosas Nerve«). Hvis F-feltets struktur skal ændres, vil det være mere relevant, at søge dette aspekt indbygget i modellen, f.eks. ved at dele feltet op i forskellige funktionsfelter. Man kunne tænke sig et emfasefelt (F_{emf}) og et kohærensfelt (F_{koh}) f.eks.

Den enkleste og måske fornuftigste løsning er at lade være med at doktorere på skemaet overhovedet, men i stedet arbejde ud fra en tese om, at sproget – og dermed grammatikken – er opbygget i moduler, som er relativt uafhængige af hinanden, således at syntaktiske, semantiske og pragmatiske forhold beskrives i hvert sit selvstændige system (modul)⁹⁾. Udfra modulopfattelsen kan analysen foregå i to tempi:

1) En sætning analyseres syntaktisk, herved fastlægges fundamentfeltet mekanisk som det/de sproglige elementer, der står foran det finitte verbal. 2) Derefter ana-

lyseres sætningen tekstlingvistisk/pragmatisk, herunder behandles F-feltets funktion. Denne fremgangsmåde er ikke ny og overraskende, men afspejler en indarbejdet pædagogisk praksis i grammatikundervisningen.

4.3.

Det andet fundamentproblem, der her skal nævnes, er præsenteringskonstruktionens »der«:

der kom en soldat marscherende
der sidder en mand i stuen

Disse sætninger lader sig vanskeligt placere i skemaet (hvis man betragter skemaet som andet og mere end ren mekanik), såfremt man lader F-feltet være en funktionel/pragmatisk størrelse (tema eller topic-felt), idet det typiske ved disse konstruktioner netop er, at de er temaløse, deres funktion er at introducere en størrelse, der senere i konteksten kan fungere som tematisk element.

Aage Hansen i »Sætningen og dens Led« (1933) beskriver dem da også som énleddede sætninger, der ikke kan deles i et tematisk A-led og et rematisk B-led.

Hos Diderichsen kommer det relationalistiske syn på grammatikken som før nævnt til at dominere. Udfra denne opfattelse er det væsentligt at betone sammenhængen mellem »der/her« og subjektskategorien, idet de tilsammen indgår i et paradigme, der kan danne neksus med det finitte verbal. Diderichsen redder dog også det pragmatiske element i analysen ved at hævde (EDG, p. 182), at »der« i al sin indholdsløse abstrakthed dog indeholder et situativt element, som giver hele sætningen en situationsbeskrivende karakter. Endvidere markerer placeringen af »der/her« sætningens illokutionære effekt

»der skal køres ind i dag« (fremsættende)
»skal der køres ind i dag« (spørgende)

Generelt har man dog ikke indenfor éndimensionale topiske modeller fundet en tilfredsstillende beskrivelse af konstruktionstyper, inklusive det intrikate ledsageproblem om det såkaldte logiske subjekts status.¹⁰⁾ Det normale er, at traditionens skelnen mellem foreløbigt og egentligt subjekt videreføres, således f.eks. hos Lie (1976) og Thorell (1973). Diderichsen danner betegnelsen *indholdssubjekt* for at betegne leddets janushovedkarakter, men hans begrundelse for denne term er lidet teoretisk baseret. Han skriver (Diderichsen 1964, p. 374): »Da det vil være praktisk at bevare betegnelsen »subjekt« som udtryk for den semantiske relation, som man har brug for i »translatørgrammatikken«, har jeg foreslået at kalde indholdsnominal med subjektbetødning for »indholdssubjekt«. Problemet kan tilsy-

neladende bedst løses ved en flerdimensional modulbetragtning; i ét af grammatikkens moduler fastlægges tematisk rollefunktion (evt. subjektfunktion) og i et andet (pragmatisk) modul fastlægges præsenteringsfunktionen, i traditionel TG-grammatik »der«-transformationen.

4.4.

Det tredje problem, der her skal drøftes, er bisætningens struktur. Bisætninger har som bekendt en fastere ledstilling end hovedsætninger. Et centralt punkt i Diderichsens lære er således tesen om bisætningens manglende fundament. For at fastholde dette princip ved behandlingen af sætninger som:

Jeg sagde, at ham kunne jeg ikke fordrage
Jeg tør vædde på, at inden otte dage er de forlovede

indfører Diderichsen en terminologisk skelnen mellem formkategorier og funktionskategorier. Hovedsætning og bisætning er formkategorier. Helsætning og ledsætning er funktionskategorier. »At«-sætningerne i eksemplerne ovenfor er således hovedsætninger og ledsætninger. Denne analyse falder smukt i tråd med tesen om fundamentfeltets (og dermed hovedsætningens) kommunikative funktion, sætningstypens centrale funktionsområde er som objekt efter performative verber. Performative verbers funktion er ikke »at bekræfte, benægte eller omspørge Virkeligheden af et udtrykt Forestillingsindhold.« (Diderichsen 1936, p. 22), men at vise at man agter i objektsætningen at bekræfte, benægte, omspørge osv. »The communicative dynamism« ligger altså i objektsætningen, hvorfor denne naturligt nok må have fundamentfeltets muligheder.

Så vidt så godt! men lad os nu ændre eksempelsætningerne en smule:

Jeg vil ikke sige, hvem jeg ikke kan fordrage
Jeg vil ikke vædde om, hvornår de bliver forlovede

endvidere:

Jeg spurgte om, hvem han havde solgt bilen til
Jeg spurgte om, hvad han havde solgt til ham
Jeg spurgte om, hvornår han havde solgt bilen

Disse sætninger er formelt set bisætninger og behandles af Diderichsen som sådan (jfr. EDG p. 189). Men funktionelt er det vanskeligt at se nogen forskel på disse sætninger og de før omtalte objektsætninger med hovedsætningsform. a) De optræder fortrinsvis efter performativer b) hv-ordet kan klart opfattes som et fremrykket led fra »sætningsstammen« c) der er stort set de samme muligheder for va-

riation som ved normalt fundamentvalg. Hvis man skal fastholde ideen om den fundamentforsynede sætning som den centrale kommunikative enhed eller »aktualværk«, ser jeg ingen anden mulighed end at lave et »kentaur«-skema (hovedsætning for og bisætning bag) altså:

F // n a v // V N A //

5.

Hvis man gennemanalyserer store mængder nudansk normalprosa, vil man hurtigt opdage, at sætningsskemaet ikke »passer« i mange tilfælde. Adverbialer kan tilsyneladende placeres, hvor de ikke hører hjemme:

1. Nu vil altså chefen ikke finde sig i det mere
2. I købstæderne har sædvanligvis hvert lille hus sin have

Objekter kan placeres »forkert«:

3. Jeg kender ham ikke
4. Jeg sendte til hende en stor buket blomster
5. Jeg har ingenting fået

Logiske subjekter kan flyttes og erstattes af proformer:

6. Det bedrøver mig, at du ikke har det godt

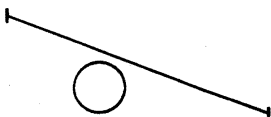
Eksemplerne er legio og kan suppleres fra enhver grammatisk håndbog.

Disse problemer kan løses på to principielt forskellige måder:

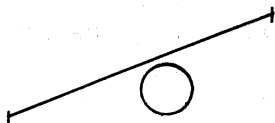
a) Man kan bevare sætningsskemaet i sin enkle, pædagogiske form og gøre rede for undtagelserne separat.

b) Man kan udbygge skemaet på en sådan måde, at der skabes pladser til undtagelserne i skemaet.

Diderichsen synes selv at foretrække løsningsmodel a) i hvert fald til og med EDG. Han bevarer det enkle, pædagogisk geniale skema, men supplerer det med generelle principper, der kan forklare undtagelserne. Et af Diderichsens centrale principper er vægtprincippet, ifølge dette kan en nordisk sætning afbildes som en vippe:

En »god« sætning skal være let (vippe op) til venstre – i spidsen – og tung i slutningen; hvis vippen tipper:

vil sætningen have en tendens til at blive tungere og vanskeligere at forstå. Vægtprincippet kan bl.a. forklare sætningerne 3), 4) og 6) ovenfor.

Det er klart, at en sådan opfattelse af grammatikkens struktur som bestående af en relativ enkel base (som ovenikøbet kan vises at være deskriptivt ækvivalent med en frasestrukturgrammatik) samt af generelle principper til forklaring af permutationsmuligheder, har visse lighedstegn med en generativ grammatik. Man (f.eks. Teleman, 1972, Basbøll, 1976) har da også diskuteret, hvorvidt Diderichsen er transformationsgrammatiker 20 år før Chomsky. Man skal dog være forsigtig med at drage forhastede sammenligninger desangående. Diderichsen synes ret bevidst at undgå en terminologi, der antyder, at elementer flyttes via grammatiske processer, det er sætningens topik, der interesserer ham. Sætningsmodellen er i bund og grund en »item and arrangement grammar« ikke »item and process«. Interessen for generelle principper for sætningsbygningen hænger nok i højere grad sammen med Diderichsens sproghistoriske interesser. De generelle principper kan medvirke til at forklare historiske udviklingstendenser i sproget. I Diderichsens sidste arbejde om sætningsskemaet (Diderichsen 1964) vælger han da også klart alternativ b) at udvide skemaet kraftigt for at løse problemerne.

En anden grammatiker, der vælger model b) at udvide skemaet, er Erik Hansen. Erik Hansen har skarpt pointeret skemaets teoretiske stade, dels som et rent overfladeskema uden dybstrukturelle ambitioner dels som en topisk model (jfr. Landkortmetaforen, (Hansen 1966 p. 15)). I »Dæmonernes port« (Hansen, 1977 p. 58, 59) foreslår han således at udvide skemaet med et negationsfelt og et ledelsesfelt, derved kommer sætninger som 3) og 5) til at passe:

F	//	v	n	let	a	neg	//	V	N	A
Jeg		har	÷	÷	÷	ingen penge		fået	÷	÷
Jeg		kender	÷	ham	÷	ikke		÷	÷	÷

Erik Hansens forslag har den fordel, at skemaet bevarer sin topiske integritet, man kan undgå enhver snak om led, der flyttes eller placeres her og der; lette led og negerede led har ganske enkelt deres plads. Løsningen er dog ikke uden negative bivirkninger; det virker uheldigt semantisk og kategorialt, at neksusadverbiet »ikke« placeres i en anden bås end f.eks. »sandsynligvis«, »muligvis«, og hvad med »næppe«? er det a eller neg? Endvidere medfører Erik Hansens forslag en unødvendig redundans, ledelsesreglen er jo obligatorisk i dansk dvs. »let« og N

står i komplementær distribution.

Erik Hansens mest ambitiøse projekt hvad angår revision af sætningsskemaet, er den såkaldte verbalskemaanalyse fremlagt i NyS 2, 1970. Denne radikale ændring af hele analyseproceduren er imidlertid forblevet en torso, mig bekendt er metoden kun anvendt i P. Harms Larsen: Infinitiv og ledsætning som subjekt i moderne dansk (NyS 3, 1971). Det vil føre for vidt her at komme ind på Erik Hansens ideer. Det kan dog nævnes, at da teorien fremkom blev den klart opfattet som et forsøg på at konstruere en model, der kunne konkurrere med den daværende generative grammatik (jfr. NyS 2, p. 138 ff.).

6.

Semantiske problemer. Udfra grundopfattelsen i denne artikel, at sætningsskemaets primære funktion er at beskrive overfladestrukturer og herunder til en vis grad beskrive pragmatiske aspekter, skal man ikke forvente, at det også i nogen væsentlig grad afspejler sætningens semantiske struktur. Det er naturligvis klart, at skemaets opbygning viser nogle basale logiske, strukturelle afhængighedsforhold, hvad Diderichsen da også fremhæver gang på gang. Det er også gammel lærdom, at visse typer af dobbelttydige sætninger kan beskrives på TG-grammatisk vis, ved at hver betydning tillægges en bestemt struktur:

Eks.: Peter fodrede løven i det store bur

┌──────────┐ ┌──────────┐	
N	A
└──────────┘	
N	

Sætningsskemaet kan dog på ingen måde danne basis for en tilbundsgående beskrivelse af en sætnings semantik.

Vi vil dog her behandle et enkelt problem af semantisk karakter, dels fordi det spiller en central rolle i de nordiske sprogs syntaks, og dels fordi det viser noget om, hvor forskelligt sætningsskemaet kan forstås i praksis. Det drejer sig om de såkaldte præpositionsobjekter. Betragt følgende sætninger:

1. Han vil sove på skibet
2. Han arbejder på skibet
3. Han vil sove på problemet
4. Han arbejder på sit nye projekt
5. Han lægger vægt på gode skolekundskaber
6. Jeg fik bugt med problemet
7. Jeg gjorde nar af Hans
8. Drengene gjorde kål på lakridspiberne

Sætning 1. volder ingen problemer, »på skibet« er et klart stedsadverbial og placeres som sådan i A-feltet. Men allerede sætning 2. giver problemer, den kan forstås på to måder, enten:

han har sit arbejde (som styrmand) på skibet
 eller: han er i færd med at bygge skibet

I sætning 3 og 4 bliver stedsadverbialanalysen meningsløs. Sætningerne 5-8 kan for så vidt analyseres mekanisk:

/ v / n / a // V / N / A
 drengene gjorde ÷ ÷ ÷ kål på lakridspiberne

men analysen er intuitivt meningsløs. Prøv blot med skoletraditionens spørgsmål og svarprocedure til ledidentificering:

hvad gjorde drengene? — svar: »kål«
 hvor gjorde drengene kål? — svar: »på lakridspiberne«

Den af grammatik ufordærvede sprogbruger har kun én løsning på problemet, nemlig at opfatte »gøre kål på« som en verbal enhed og »lakridspiberne« er objekt for verbalenheden. Analysen bliver altså som følger:

F // v / n / a // V N / A //
 drengene gjorde kål på ÷ ÷ ÷ lakridspiberne

Hvordan løses nu problemet i sætningsskemaregi. Diderichsen synes selv at foretrække en mekanisk analyse: Et led der tilknyttes middelbart (med en præposition) til et verbal er et adverbial uanset de semantiske relationer mellem verbum, præposition og tilknyttet led.

Flere forskere har påpeget det uholdbare i en sådan analyse, der i den grad går imod sprogbrugernes intuitive opfattelse af de sproglige relationer. Det mest interessante forsøg på at løse problemet i sætningsskemaregi er gjort af nordmanden Eskil Hanssen i artiklen: Ledstillingsanalyse og verbalgrupper (Hanssen 1968)¹¹⁾. Han foreslår at v/V-felterne analyseres som helheder »verbalgrupper«. Verbalgruppens udseende bliver da:

/ v	n	a //
Eks.: gøre	kål	på
få	has	på
lægge	vægt	på
gøre	nar	af
stå	vagt	om
tage	hensyn	til

Der er gode grunde til at foretrække verbalgruppeanalysen, nogle få kan fremføres her:

- 1) verbalgruppen kan have fælles objekt med et andet verbum:

Den udvikling må man beklage og udtrykke uro for
du skal holde rede på og ordne materialet

- 2) verbalgruppens objekt kan passivvendes:

han blev gjort nar af
udviklingen udtryktes (der) uro for

- 3) passive verbalgrupper kan have subjekt fælles med andet verbum:

han blev drillet og gjort nar af

- 4) infinitiv af passiv verbalgruppe kan indgå som led i en sætning med sætningens subjekt som logisk subjekt for verbalgruppen:

han havde gemt sig for ikke at blive lagt mærke til.

I nyere fremstillinger finder man da også ofte præpositionsobjekt eller verbalgruppeopfattelsen integreret i den syntaktiske beskrivelse (f.eks. Thorell 1973, Nordentoft 1970). Rent æstetisk er det selvfølgelig også en finesse at den magiske tredeling v – n – a dukker op igen, men det gør mindre til sagen.

Efter denne rundgang i sætningsskemaets labyrint, hvor – en passant – adskillige interessante aspekter overhovedet ikke er blevet berørt, er det tid at standse op og vurdere, hvad der er kommet ud af de mange diskussioner. I 1970 sagde Erik Hansen temmelig pessimistisk og noget polemisk: »Som regel bruges sætnings-skemaet kun til indføring i elementær grammatik og til præsentation af sætnings-skemaet« (Hansen 1970, p. 116). Denne påstand holder ikke længere stik. Sætningsskemaet er i 70'erne blevet anvendt i praksis i en lang række (særlig svenske) specialundersøgelser. Men hvis man ser på, i hvilken form skemaet introduceres og anvendes, er det forbavsende – i betragtning af den intense debat – at det er EDGs enkle skema, der normalt er grundlaget. Hvorfor nu denne diskrepans mellem praksis og debat? Forklaringen ligger nok i, at skemaet kan betragtes og anvendes fra to forskellige synspunkter, et teoretisk-lingvistisk og et praktisk-pædagogisk. Anskuet som teori må skemaet som mål opfylde det generative krav, at opregne og strukturbeskrive alle sprogets grammatiske sætninger, derfor bør tilsyneladende undtagelser gøres til regler, og dette kan i en statisk-topisk model bedst gøres ved en udvidelse af skemaet. Anskuet praktisk-pædagogisk som et hjælpemiddel til en beskrivelse af sprogets basale strukturer eller som udgangs-

punkt for kvantitative undersøgelser af større tekstmængder er enkelheden tilsyneladende det største fortrin.

Noter

1. Som eksempler kan nævnes:
Danmark: Erik Hansen (1966, 1977), A.M. Nordentoft (1970).
Norge: Olav Næs (1972), Svein Lie (1976), Finn Erik Vinje (1977).
Sverige: Olof Thorell (1973), Ebba Lindberg (1976).
2. Nordiske sprog endda begrænset til dansk, norsk og svensk, arbejder om færøsk og islandsk behandles således ikke.
3. Sidehenvisningerne til Diderichsen (1936, 1943 ms, 1964) gælder optrykkene i »Helhed og Struktur« (1966).
4. At generative synspunkter på *sprogsystemets* regler ikke var fremmede for 30'ernes debat i Danmark, kan aflæses af følgende Hjelmslevcitater:
Disse kundskaber (som sprogteoriens redskaber kan skaffe os) ... omhandler det system eller sprog som alle tekster af samme forudsatte beskaffenhed er bygget efter, og ved hjælp af hvilke vi kan bygge andre. Vi vil ved hjælp af de således erhvervede kundskaber kunne konstruere hvilkensomhelst saadanne tekster paa samme sprog som overhovedet er tænkelige eller teoretisk mulige.
(Hjelmslev 1943, p. 16)
5. Citeret efter »Helhed og Struktur«, 1966.
6. Citeret efter »Helhed og Struktur«, 1966.
7. Høysgaard fremhæver på samme måde det finitte verbums centrale funktion:
»Ethvert Verbum er for sin Proposition, ligesom Capitain for sit Compagnie, og er ikke uligt Hovedet, der opliver alle Lemmerne, og hvis Nik de alle maa rætte sig efter.«
(Jens Høysgaard: »Methodisk Forsøg til en Fuldstændig Dansk Syntax« (1752) (p. 471) (Da. Gramm. V, Kbh. 1970)).
8. VSO hypotesen kan føres tilbage til bl.a. Fillmore (1968) og McCawley (1970).
9. Denne modulopfattelse er slået igennem i 80'ernes teoretiske debat, jfr. f.eks. Chomsky's governmentbinding teori (Chomsky 1981) eller Leech's pragmatik (Leech, 1983). Dette kan måske ses som en reaktion på 70'ernes (mislykkede) enhedsteorier (eks. den generative semantiks forsøg på at integrere semantik og syntaks, eller Ross' performativanalyse hvor pragmatisk information indkorporeres i syntaksen (Ross 1970).
10. Den mest omfattende nyere behandling af eksistentialsætninger i nordisk er: Marketta Sundman: Exisentialkonstruktionen i svenskan Åbo 1980.
11. En meget grundig behandling af hele problematikken omkring præpositionsobjekter findes i: Körner, Rudolv: Objektet. En studie i analytisk syntax (I: Nutidssvenska. Uppsatser i grammatik, Stockholm 1964).

Litteratur

- At færdes i sproget. Dansk Sprognævns Skrifter 9, 1975. København.
- Bleken, Brynjulv. 1970. *Om sætningsskjemaet*. Oslo.
- Brøndal, Viggo. 1932. *Morfologi og Syntax*. København.
- Chomsky, Noam. 1981. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht.
- Diderichsen, Paul. 1936. *Prolegomena til en metodisk dansk syntax*. Forhandlinger paa det ottende nordiske Filologmøde i København 12.-14. August 1935.

- Diderichsen, Paul. 1941. *Sætningsbygningen i Skaanske Lov, fremstillet som Grundlag for en rational dansk Syntax*. København.
- Diderichsen, Paul. 1943 ms, 1966. *Logische und topische Gliederung des germanischen Satzes*. Manuskript trykt i Diderichsen 1966, s. 52-63.
- Diderichsen, Paul. 1957. *Elementær dansk grammatik*. 2. udg. (1. udg. 1946). København.
- Diderichsen, Paul. 1964. Sætningsleddene og deres stilling – 30 år efter. *Danica, Studier i dansk sprog*. Til Aage Hansen 3. sept. 1964. (Citeres her efter Diderichsen 1966).
- Diderichsen, Paul. 1965. Synspunkter for dansk sproglære i det 20. århundrede. *Det danske sprogs udforskning i det 20. århundrede*, s. 142-212. København.
- Diderichsen, Paul. 1966. *Helhed og struktur*. Udvalgte sprogvidenskabelige afhandlinger. København.
- Faarlund, Jan Terje. 1980. *Norsk syntaks i funksjonelt perspektiv*. Oslo.
- Fillmore, Charles. 1968. The Case for case. I: Bach, E. og R.T. Harms (udg.): *Universals in Language*. New York.
- Hansen, Aage. 1933. *Sætningen og dens led i moderne dansk*. København.
- Hansen, Erik. 1966. Prædikativ og adverbial. I: *Svenskans Beskrivning II*. Lund.
- Hansen, Erik. 1966. *Sprogiagttagelse* (4. opl.). København.
- Hansen, Erik. 1970. Sætningsskema og verbalskema. *NyS 2*, s. 116-137. København.
- Hansen, Erik. 1977. *Dæmonernes Port*. Støttmateriale til undervisningen i nydansk grammatik. København.
- Hanssen, Eskil. 1968. Leddstillingsanalyse og verbalgrupper. *Den høgre Skolen 1968*, nr. 4, s. 144-150.
- Hjelmlev, Louis. 1943. *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*. København.
- Holm, Gösta. 1967. *Epoker och prosastiler*. Lund.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of Pragmatics*. London.
- Lie, Svein. 1976. *Innføring i norsk syntaks*. Oslo.
- Lindberg, Ebba. 1976. *Beskrivande svensk grammatik*. Stockholm.
- Loman, Bengt. 1956. Om relationen mellan ordföljd och betydelse hos framförställda attributiva bestämmningar till substantiviska huvudord. *Arkiv för nordisk filologi 73*, s. 218-244.
- McCawley, J.D. 1970. English as a VSO Language. *Language 46*, s. 286-99.
- Nielsen, Niels Åge. 1975. Om anvendelsen af to forskellige modeller på dansk sætningsbygning. (I. At færdes i sproget. *Dansk Sprognævns skrifter 9*. 1975 s. 139-150).
- Næs, Olav. 1972. *Norsk grammatikk*. 3. utg. Oslo.
- Ries, John. 1931. *Was ist ein Satz?* Prag.
- Teleman, Ulf. 1972. *Tre uppsatser om grammatik*. Lund.
- Thorell, Olof. 1973. *Svensk grammatik*. Stockholm.
- Vinje, Finn Erik. 1977. *Kompendium i grammatisk analyse*. 6. utg. Oslo.
- Wiwel, H.G. 1901. *Synspunkter for dansk sproglære*. København.